

Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν

ΤΗΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΟΣΕΩΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝ

ΕΤΟΣ 1955

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

I

1. «Αρχίσατε νὰ μελετᾶτε καλύτερα τοὺς μαθητὰς σας, διότι, ἀσφαλῶς, δὲν τοὺς γνωρίζετε καθόλου». Ἡ κατηγορηματικὴ αὐτὴ προτροπὴ τοῦ J. J. Rousseau πρὸς τοὺς παιδαγωγούς, ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ξεγίση, κρύπτει μίαν μεγάλην ἀλήθειαν. Διότι ποῖος παιδαγωγὸς θὰ ἤμπορούσε νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι γνωρίζει καλὰ τοὺς μαθητὰς του καὶ μάλιστα τὸ βᾶθος τῆς ψυχοσυνθέσεως τῶν μαθητῶν του; Ἀσφαλῶς κανεὶς εὐσυνειδήτος καὶ πεπαιδευμένος παιδαγωγός. Ἴσως μόνον ἡ ἀγνοία τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ δημιουργεῖ, εἰς μερικοὺς ἐκπαιδευτικούς, τὴν αὐταπάτην, ὅτι γνωρίζουν τοὺς μαθητὰς των. Καὶ μόνον, ὅταν ἀρχίσῃ καὶ μελετᾶ κανεὶς εὐσυνειδήτως καὶ μὲ τρόπον ἐπιστημονικὸν τοὺς μαθητὰς του κατανοεῖ τὴν πτωχείαν τῶν γνώσεών του ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνάγκην τῆς κατὰ τὸ δυνατόν βαθυτέρας γνώσεως τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ.

Καὶ ναὶ μὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὅσον βαθύτερον μελετᾶ κανεὶς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ, τόσο περισσότερον πείθεται περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου ἐκείνου τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ πάντων πάντως ἐστὶ τῶν χαλεπωτάτων λαβεῖν τινα πίστιν περὶ αὐτῆς⁽¹⁾, τῆς ψυχῆς δηλαδή καὶ τοῦ ἀκόμη παλαιότερου περιφήμου λόγου τοῦ Ἡρακλείτου «ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει»⁽²⁾. Ἀλλὰ πάντως παρῆλθε πρὸ πολλοῦ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπιστεύετο, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τόσης γνώσεως ψυχολογίας καὶ ὅτι δὲν εἶχε νὰ κερδήσῃ μεγάλην ἀφέλειαν ἡ ἀγωγή μὲ τὸ νὰ περιπλανηθῆ μέσα εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν καὶ μεθόδων.

Σήμερον ὅλοι ἔχουν ἀναγνωρίσει τὴν σημασίαν τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας

τοῦ παιδιοῦ καὶ ὅτι, ὅπως γράφει καὶ ὁ μεγάλος Ἑλβετὸς ψυχολόγος Ed. Claparède, οὐδὲ κἂν χρειάζεται νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ θεμελιώνεται ἐπάνω εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ φυτολογία ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν φυτῶν⁽³⁾.

2. Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμὴ, ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἀνεγνώρισε, ὅτι δὲν ἤμπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ συστηματικὴ ἀγωγή χωρὶς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ παιδιοῦ. Καὶ αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ εισηγητὴς τῆς προσαρμογῆς τῆς ἀγωγῆς εἰς τὴν φύσιν τοῦ παιδιοῦ. Μόλις ὅμως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ παιδιοῦ, ἤρχισε νὰ τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν κατὰ τρόπον συστηματικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα γύρω ἀπὸ τὸ παιδί. Ὁ Comenius, ὁ Locke, ὁ Rousseau, ὁ Pestalozzi, ὁ Franke, ὁ Froebel, ὁ Tiedemann, ὁ Binet, ὁ Preyer, ὁ Meumann, ὁ Βορέας, ὁ Ἐξαρχόπουλος καὶ ὁ Καλλιάρης εἰς τὴν χώραν μας—διὰ νὰ ἀναφέρωμε μόνον τρεῖς ἀπὸ τοὺς γνωστοτέρους—εἶναι ἐλάχιστα ὀνόματα μεταξὺ μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς παιδαγωγῶν καὶ ψυχολόγων, οἱ ὅποιοι εἰργάσθησαν μὲ σύστημα καὶ ἀληθινὴν ἀγάπην διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διαφέροντος ὑπὲρ τῆς σπουδῆς τοῦ παιδιοῦ. Ὡς πατὴρ ὅμως τῆς συστηματικῆς μελέτης τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, θεωρεῖται ὁ Ἀμερικανὸς Stanley Hall, μὲ τὸ σπουδαιότατον ἔργον του, «τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον τῶν εἰς τὸ σχολεῖον εἰσερχομένων παιδιῶν». Τὸ 1893 ὁ St. Hall ὀργάνωσε εἰς τὸ Σικάγον ἔθνικὸν σύλλογον διὰ τὴν προστασίαν τοῦ παιδιοῦ καὶ τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς ἀγωγῆς του, καὶ κατόπιν διὰ τῶν Πανεπιστημίων κάθε Πολιτείας διεδόθη ἡ μέριμνα

(1) Περὶ ψυχῆς, Α 1, 402, α 10.

(2) Ἀποσπ. 45, Diels.

(3) Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale, 6ème éd. Genève, Paris, 1916, σ. 1.

διὰ τὸ παιδί. Μεγάλη ἐπίσης εἶναι ἡ συμβολὴ καὶ τοῦ Ἀμερικανοῦ φιλοσόφου Dewey.

Ἐκ τῶν παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων ὄλων αὐτῶν τῶν ἐρευνητῶν προέκυψαν σπουδαῖα ἀποτελέσματα διὰ τὴν καλύτεραν ὀργάνωσιν τῶν σχολείων καὶ προώδευσε ἡ μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ παιδιοῦ. Θεμελίον διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ νέου σχολείου, ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς πειραματισμοὺς καὶ παρατηρήσεις, ὑπῆρξαν αἱ ἐξῆς θεωρητικαὶ ἀρχαὶ τοῦ Froebel: 1) Πρώτιστος σκοπὸς τοῦ σχολείου εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀσκήσις εἰς συνεργασίαν καὶ ἀλληλεγγύην· 2) ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀγωγῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν ὁρμῶν καὶ διαφορῶν τοῦ παιδιοῦ καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν προσφορὰν γνώσεων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου· 3) τὸ σχολεῖον εἶναι κοινωνία, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύωνται ἐν μικρογραφίᾳ καὶ νὰ ἀσκῶνται αἱ ἐνέργειαι καὶ ἡ ζωὴ τῆς εὐρείας κοινωνίας τῶν ἐθνικῶν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ παιδί πρέπει νὰ μεταβαίνει ἡσυχῆ καὶ διαπαιδαγωγημένον.

Γύρω ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτας ἐρευνητὰς ἔνα πλῆθος ἄλλων ἐκλεκτῶν ἐπιστημόνων εἰργάσθη ἀόκνως καὶ με ἐνθουσιασμόν διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπέκτασιν τῶν νέων ἀντιλήψεων διὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ παιδιοῦ.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα λόγῳ τῶν ἀδιακόπων ἐθνικῶν περιπετειῶν καὶ ἄλλων αἰτίων ἡ φροντις διὰ τὸ παιδί καὶ ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων του παρεμερίσθη. Τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη χάρις εἰς τὴν γενικὴν στροφὴν τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀξίας καὶ εἰς τὰς ἀκαμάτους προσπάθειας μερικῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἀληθινὰ ἠγάπησαν τὸ παιδί, ἐβελτιώθησαν κατὰ πολὺ αἱ συνθήκαι εἰς τὴν ἐκπαιδεύσιν μας καὶ ἤρχισε μία συστηματικὴ μελέτη καὶ ἐρευνα τῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ. Τὸ μάθημα δὲ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ θεμελιώδη πλέον σήμερον εἰς τὰς Παιδαγωγικὰς Ἀκαδημίας καὶ τὰς ἐκπαιδευτικὰς σχολὰς τῶν Πανεπιστημίων (*).

(4) Περισσ. ἴδε: Γ. Σακελλαρίου, ἡ ψυχο-

Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν σειρὰν τῶν ἄρθρων διὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ δὲν πρόκειται νὰ ἐξετασθῇ τὸ θέμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν γενικὴν του πλευρὰν καὶ τὰς θεωρητικὰς του ἀπόψεις. Θὰ προτιμηθῇ ἡ μελέτη μερικῶν ἀπὸ τὰς περισσότερον πρακτικὰς πλευρὰς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, καὶ αἱ ὁποῖαι πιστεύομεν, ὅτι εἶναι αἱ περισσότερον χρήσιμοι διὰ τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μέσα εἰς τὸ σχολεῖον.

II

3. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν τὰ παιδαγωγικὰ καὶ ψυχολογικὰ προβλήματα τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς δευτέρας παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἐξῆς, τῆς ἡλικίας δηλαδὴ τῶν 7 περίπου ἐτῶν καὶ ἄνω, ὅταν τὸ παιδί ἐγκαταλείπη τὸ ἕως τότε ἀποκλειστικὸν σχεδὸν περιβάλλον τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἀρχίζει νὰ ζῇ τὴν ζωὴν τοῦ σχολείου καὶ τοῦ σπιτιοῦ.

Ἡ μελέτη ὅμως καὶ ἡ ἐρευνα τῆς δευτέρας αὐτῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν ἔχει γενικῶς προαχθῆ ὅσον πρέπει, ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὀλιγώτερον αὐτὴ ἐξ ὄλων τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἔχει τεθῆ ὑπὸ παρατήρησιν, παρ' ὅλον ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα μέγαν σταθμὸν εἰς τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ λόγοι δὲ εἶναι οἱ ἐξῆς: Αἱ παρατηρήσεις τῶν γονέων ἐπὶ τῶν παιδιῶν των, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιορίζονται μόνον εἰς τὴν προσχολικὴν ἡλικίαν, ὅταν τὸ παιδί μὲν διαρκῶς κοντὰ των καὶ τελῆ ὑπὸ τὴν ἄμεσον παρατήρησιν των. Κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν αἱ παρατηρήσεις των εἶναι πλούσιαι καὶ λεπτομερεῖς, πολὺτιμοι δὲ διὰ τὴν ὄλην ἐρευναν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ. Ὅταν ὅμως φθάσῃ ἡ ἐποχὴ νὰ μεταβῇ τὸ παιδί εἰς τὸ σχολεῖον, ἀφ' ἑνὸς διότι ἀπουσιάζει ἀρκετὰς ὥρας ἀπὸ τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου, διότι ἡ μεγαλυτέρα σωματικὴ καὶ νοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδιοῦ δημιουργεῖ ἕνα αἰσθημα ἀσφαλείας, ἐπιτρέπουν τὴν μείωσιν τῶν διαφορῶν καὶ τῆς ἐντάσεως τῆς

λογία τοῦ παιδός, ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 44. κ. ἑ.—Θ. Βαρέα, Ψυχολογία, ἐν Ἀθήναις 1933, σελ. 49 κ. ἑ.

παρακολουθήσεως τῆς ὅλης ἐξελέξεως τῆς ψυχολογίας των. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀτελείς αἱ γνώσεις διὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἐκ μέρους τῶν γονέων.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αἱ παρατηρήσεις τῶν διδασκάλων καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ σοβαραὶ, ποὺ γίνονται ἀπὸ εὐσυνειδήτους καὶ μορφωμένους ψυχολόγους, δὲν ἔμπορουν νὰ ἀναπληρώσουν τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἀναποφεύκτως δημιουργεῖται διὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν. Διότι αἱ παρατηρήσεις τῶν διδασκάλων περιορίζονται κατ' ἀνάγκην μόνον εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν ὥραν τῆς φοιτήσεώς του εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὄχι κατὰ τὰς ἄλλας ὥρας, αἱ ὁποῖαι εἶναι περισσότεραι καὶ σπουδαιότεραι, διότι τότε τὸ παιδί ἐνεργεῖ ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως. Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς εἰδικοὺς λόγους πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ μερικοὶ γενικοί. Αἱ παρατηρήσεις τῶν παιδιῶν γίνονται ὑπὸ ὠρίμων ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποῖους εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ κατανοήσουν πλήρως καὶ νὰ ψυχολογήσουν μίαν ἡλικίαν, τὴν ὁποῖαν ἔζησαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν. Ὅσον καὶ ἂν τὸ θέλουν δὲν ἔμπορουν νὰ ξαναζήσουν θεωρητικῶς καὶ ψυχολογικῶς μίαν ἡλικίαν, ἡ ὁποῖα εὐρίσκεται τόσον ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν σημερινὴν ζωὴν των. Ἐπειτα, μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ἐσφαλμένως τὸ παιδί ἐθεωρεῖτο ὡς ἕνας «homo unicus», ἕνας μικρὸς τέλειος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν σμικρογραφίᾳ ἀνεπτυγμένας ὅλας τὰς ἰκανότητας ἐνὸς ὠρίμου ἀνθρώπου. Μὲ αὐτὴν ὁμως τὴν λανθασμένην βᾶσιν, ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ κατανοήσωμεν τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ.

4. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως ὁ ἐρευνητὴς ψυχολόγος ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του δύο γεγονότα, τὰ ὁποῖα τὸν ὑποβοηθοῦν εἰς τὴν ἐρευνάν του. α) Κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἢ προσχολικὴν ἡλικίαν δὲν ὠλοκληρώθη ἡ πλήρης γνώσις τῶν ἀντικειμένων, οὔτε ἐπῆλθε ἡ ὠριμότης τῆς νοητικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς κοινωνικότητος τοῦ παιδιοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ ἡλικίαν αἱ τάσεις αὐταὶ τοῦ παιδιοῦ ἐπιτείνονται τόσον κατὰ τὴν ἐσωσχολικὴν ὁσον καὶ κατὰ τὴν ἐξωσχολικὴν ζωὴν του. Ἀποτελοῦν δὲ αὐτὰ σοβαρὰ στοιχεῖα διὰ

τὴν ὅλην ἐρευναν καὶ παρατήρησιν τῆς ἡλικίας αὐτῆς. β) Ὑποβοηθοῦν πολὺ αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, διότι ἡ ἡλικία αὐτὴ μὲ τὰς ραγδαίας προσκτήσεις νέων γνώσεων πλουτίζει διαρκῶς τὴν ἀνάμνησιν, ἡ ὁποῖα τὴν ἀρχίζει νὰ κρατῆται εἰς τὸ φῶς τῆς συνειδήσεως καὶ διευκολύνει ἐπομένως πολὺ τὴν ἐρευναν. Μὲ κριτήριον καὶ μέσον αὐτὰς τὰς ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι φωτεινότεραι καὶ περισσότερον ἀξιόπιστοι κατὰ τὴν δευτέραν παιδικὴν ἡλικίαν, κρίνομεν τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς περιόδου.

Ἡ ἡλικία αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ἑξῆς κύρια γνωρίσματα:

α) Ἀπὸ τὴν ἀπόκτησιν περισσότερων καὶ πληρεστέων πραγματικῶν γνώσεων.
β) Ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς νοητικῆς ὠριμότητος.
γ) Ἀπὸ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς ὑποστάσεως τοῦ παιδιοῦ.

δ) Ἀπὸ τὴν ἀξίωσιν ἀντίληψιν τῆς διαφορᾶς τῶν δύο φύλων⁽⁵⁾.

Τὸ παιδί γενικῶς ἀπὸ τὴν δευτέραν ἤδη περιόδον τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας ἀρχίζει νὰ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸν μαγικὸν κόσμον τῆς φαντασίας καὶ νὰ ἀποκτᾷ τὴν ἰκανότητα νὰ κάμνη διάκρισιν τοῦ πραγματικοῦ ἀπὸ τοῦ φανταστικοῦ κόσμου. Λαμβάνει τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν γνώσεων. Τώρα κατὰ τὴν δευτέραν παιδικὴν ἡλικίαν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκινήθῃ πρὸς ἀπόκτησιν τῶν νοημάτων τῶν ἀντικειμένων, νὰ κάμνη δηλαδὴ τὰς γνώσεις του πληρεστέρας καὶ περισσότερας. Καὶ δι' αὐτὸ ἀρχίζει νὰ στρέφεται καὶ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, πολὺ πέραν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ περιβάλλοντός του.

Ὡς πρὸς τὴν νοητικὴν ὠριμότητα κατὰ τὴν δευτέραν παιδικὴν ἡλικίαν παρατηροῦμεν ὅτι αἱ νοητικαὶ λειτουργίαι τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ ἐμφανίζονται τόσῃ ἐντασιν καὶ ἔκτασιν, ὥστε ἡ ἐξέλιξις των νὰ πλησιάζῃ τὰ ὄρια τῆς ὠριμότητος. Τὸ παιδί δὲν μένει πλέον ἰκανοποιημένον ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς ἐρμηνείας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ μάθῃ τὴν οὐσίαν των καὶ νὰ εἰσδύ-

(5) Περὶ αὐτῶν ἴδε: Κ. Δημητρακοπούλου,

Ἑξελικτικὴ ψυχολογία, Πάτρας 1951, σ. 169 κ.ε.

ση εἰς τὸ βάθος των. Ἀρχίζει νὰ ζῆ τὴν πραγματικότητα. Ἡ μνήμη, ἡ νόησις, ὁ συλλογισμὸς καὶ ἡ κρίσις ὀρμαίνουσι καὶ ἐξελίσσονται κατὰ τρόπον ταχύν.

Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ πληρεστέραν συνείδησιν τοῦ ἐγώ, τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐξωτερικεύει τὸν ἑαυτὸν του ὡς πρόσωπον καὶ ζητεῖ νὰ κατευθύνῃ τὴν ζωὴν του πρὸς τὴν ζωὴν τῶν μεγάλων. Ἀρχίζει νὰ ἐπιδεικνύῃ ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς πνευματικὰς ἀξίας, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἠθικὴν, τὴν θρησκευτικὴν. Τέλος εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν ἀναφαίνεται καὶ ἡ φυσιογνωμικὴ ἐκδήλωσις τοῦ γένους καὶ ψυχολογικῶς ἀρχίζει ἡ διαφοροποίησις τῶν φύλων.

5. Εἶναι ὁμῶς παρατηρημένον ὅτι εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 7 ἐτῶν τὸ παιδί παρουσιάζει ἕνα εἶδος ἡρεμίας καὶ γαλήνης. Εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 6 ἐτῶν παρουσίαζε μίαν τάσιν βιαίων ἀντιδράσεων καὶ ἐκλείψιν ἐνεργητικότητος. Τώρα εἰς τὰ 7 ἐμφανίζει καὶ περιόδους ἡρεμίας—σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεκτεινομένης—ἕνα εἶδος αὐτοπερισυλλογῆς, θὰ ἠμπορούσαμε νὰ τὰς ὀνομάσωμε, κατὰ τὰς ὁποίας ἀρέσκειται νὰ ἀφομοιώνῃ τὰς διαρκῶς προσκτωμένας νέας γνώσεις του. Ἡ ἡλικία αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἀφομοιώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ παιδί ἀρχίζει νὰ δημιουργῇ νέους δεσμοὺς καὶ σχέσεις μεταξὺ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς διαρκῶς προσκτωμένης νέας πείρας του. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀκούει προσεκτικὰ ὅτι τοῦ εἴπομεν καὶ ἀρέσκειται νὰ τοῦ διαβάζωμεν ἀπὸ διάφορα βιβλία, ἢ νὰ παρακολουθῇ μόνον τοῦ μίαν ραδιοφωνικὴν ἐκπομπήν. Ἐνοχλεῖται δὲ ὅταν τὸ διακόπτωμεν ἀπότομα. Αἱ παρεμβάσεις μας καὶ αἱ διακοπαὶ μας κατὰ τὰς περιόδους αὐτὰς τοῦ ἐμηνουκασμοῦ του, ὅπως χαρακτηριστικὰ τὰς ὀνομάζει ὁ ψυχολόγος καὶ παιδαγωγὸς Arnold Gessel, τοῦ προκαλοῦν δυσἀρέσκειαν, ὡσάν νὰ τοῦ καταστρέφωμεν ἕνα ὄρατον κόσμον, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ἠσθάνετο ἄνεσιν ψυχικὴν. Ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν μίαν ἀπαρχὴν ἀνωτέρας νοητικῆς ὀρμιοτήτος, μαρτυροῦν ὅτι εἰσῆλθε τὸ παιδί εἰς ἕνα νέον στάδιον ἀξίσεως.

Ἡ ἡλικία τῶν 7 ἐτῶν εἶναι χαριτωμένη καὶ εὐχάριστος τόσο διὰ τὸ παιδί, ὅσον

καὶ διὰ τὸν παιδαγωγόν, μὲ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι θὰ ὑπάρχῃ ἐκ μέρους μας ἡ παιδαγωγικὴ κατανόησις καὶ ὁ πρέπων σεβασμὸς πρὸς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον τοῦ παιδιοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν λαμβάνει μίαν ἐντελῶς νέαν μορφήν. Παρουσιάζεται περισσότερο ἀπροσδιόριστος καὶ νεφελώδης, διότι τὸ παιδί κατὰ χρονικὰ διαστήματα κλίνει πρὸς τὴν αὐτοπερισυλλογὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν θέτει εἰς τάξιν τὰς ὑποκειμενικὰς ἐντυπώσεις του. Αἱ ἐντυπώσεις αὐταὶ δὲν προέρχονται τόσο ἀπὸ συγκεκριμένα γεγονότα, ὅσον ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ παιδιοῦ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν ἑνὸς πλήθους καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐναποτίθενται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ σχολείου καὶ τοῦ ἄλλου περιβάλλοντός του.

Εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν ἐπίσης ἀρχίζει νὰ διακρίνῃ τὴν ἔννοιαν πράγματος ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα, ἐθίζεται δηλ. εἰς τὴν ἀφαίρεσιν καὶ ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ συνείδησιν τῆς ἀξίας τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως. Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην καὶ τῆς σκέψεως ἐκτὸς τῆς ἀδιακόπου δράσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 6 ἐτῶν. Αὕτη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν διὰ πρώτην φοράν αἰσθάνεται τὸ παιδί, εἶναι ἡ πλέον λεπτὴ καὶ ἀξιοπρόσεκτος κεκρυμμένη κατάστασις τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ τῶν 7 ἐτῶν, τὴν ὁποίαν ἔχομεν χρέος νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ νὰ κατευθύνωμεν μὲ τὴν μεγαλυτέραν λεπτότητα καὶ διακριτικότητα. Δὲν θὰ ἠμπορούσωμε ποτὲ νὰ κρίνωμεν κατὰ τρόπον δίκαιον καὶ ὀρθόν αὐτὴν τὴν ἡλικίαν, ἐὰν δὲν κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν αὐτῆς τῆς νοητικῆς του ἐνεργητικότητος. Αὕτη καὶ μόνον ἐξηγεῖ τὴν συχνὴν σκυθρωπότητά του, τὴν ἀπροσεξίαν του, τὰς μικρὰς ἐκρήξεις τῆς λύπης καὶ τῶν παραπόνων του, τὸ πικρόχολόν του, τὰς μεμψιμοιρίας του, τὴν δειλίαν του καὶ αὐτὴν τὴν περίσκεπτον συμπεριφορὰν του, ἡ ὁποία δὲν εἶναι χωρὶς χάριν⁽⁶⁾. Τὴν μίαν στιγμὴν τὸ βλέπομεν

(6) Arn. Gessel et R. L. Ilg, L' enfant de 5 à 10 ans. Μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀμερικανικοῦ N. Granjon et I. Lézine, Paris 1949, σ. 127 κ. ἑ.

βυθισμένον εἰς τὰς σκέψεις του καὶ τὴν ἄλλην τὸ πρόσωπόν του φωτίζεται αἰφνης, ὡσάν ἀπὸ μίαν ἐσωτερικὴν ἀποκάλυψιν καὶ ὄραμα, διὰ τὴν διακηρύξιν καὶ ἐκτέλεσιν τὴν ἔμπνευσίν του.

6. Παρ' ὅλην ὁμως αὐτὴν τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν σκέψιν τὸ παιδί τῶν 7 ἐτῶν δὲν εἶναι καθόλου «μονήρης». Ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ συνείδησιν ὄχι μόνον τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων. Ἀρχίζει νὰ βλέπῃ τὴν μητέρα του μὲ ἓνα ἐντελῶς καινούργιον τρόπον. Ἀρχίζει νὰ ἀποσπᾶται κάπως ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ προσκολλᾶται καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα. Συνήθως αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην μιᾶς ἀδελφῆς ἢ ἑνὸς ἀδελφοῦ, ὅταν δὲν ἔχῃ. Δεικνύει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸν πατέρα του καὶ διὰ τοὺς φίλους του καὶ μάλιστα τοὺς ὀλίγον μεγαλυτέρους του. Συχνὰ προσκολλᾶται μὲ βαθεῖα συναισθηματικὸν τρόπον πρὸς τὴν διδασκάλισσάν του. Αἱ κοινωνικαὶ του αὐταὶ σχέσεις κερδίζουν καθημερινῶς ἕδαφος μέσα εἰς τὸν ψυχικὸν του κόσμον.

Ἡ κοινωνικότης του ἐκδηλώνεται περισσότερο μέσα εἰς τὸ σχολεῖον. Αἰσθάνεται ἄμετρον χαράν, ὅταν ὁ διδάσκαλός του τοῦ χαμογελά. Ἀγαπᾷ νὰ εὕρισκεται κοντὰ του, νὰ τὸν ἐγγίξῃ, νὰ τοῦ ὁμιλῇ, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καλλιεργήσῃ περισσοτέραν οἰκειότητα μαζὴ του, νὰ τοῦ ἀποσπᾶσθαι τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἡ ὅλη του στάσις δεικνύει, ὅτι ἐξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του, ὅταν τὸ ἀνακαλῇ εἰς τὴν τάξιν ἢ ὅταν τὸ συμβουλευῇ προφορικῶς. Ὀλίγον ἀργότερα θὰ ἔχῃ περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἑαυτὸν του, θὰ εἶναι περισσότερο ἀνεξάρτητον, τοῦλάχιστον εἰς τὰ ἀπλᾶ σχολικὰ καθήκοντά του.

Τὸ κάθε παιδί εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν θέλει νὰ ἔχῃ προσωπικὰς σχέσεις μὲ τὸν παιδαγωγόν του, θέλει νὰ πιστεύῃ ὅτι ὑπερτερεῖ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἀπέναντι τῶν ἄλλων συμμαθητῶν του, καὶ ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσει ἀποκλειστικὴν τὴν ἀγάπην του. Ὁ συνετὸς παιδαγωγὸς ἢ ἡ παιδαγωγὸς γνωρίζει, ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐκδηλώσεις κοινωνικῶν σχέσεων ἀντιπροσωπεύουν ἐτὸν μηχανισμόν τῆς ἐξελιξέως καὶ ἀναπτύξε-

ως τοῦ παιδιοῦ ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ μεγάλος Ἀμερικανὸς παιδαγωγὸς καὶ ψυχολόγος Arnold Gessel. Γνωρίζει ὅτι πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ ἰκανοποιήσῃ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ψυχολογικὴν ἀνάγκην μᾶλλον, τῶν παιδιῶν καὶ ὅτι πρέπει νὰ προσέξῃ πολὺ μῆκος κάνει διακρίσεις—καὶ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ τὰς ἀποφύγῃ—καὶ δημιουργήσῃ τραυματισμοὺς εἰς τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν του. Πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ παιδαγωγός, ὅτι ὅλα τὰ παιδιά αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκδηλωθοῦν—ἄλλο ὀλιγώτερον καὶ ἄλλο περισσότερο—διὰ νὰ σταθεροποιήσουν τὰς κοινωνικὰς τῶν σχέσεις καὶ καταστήσουν τὰς σκέψεις τῶν περισσότερο φτωχὰς καὶ συγκεκριμένας. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς συμπεριφορᾶς του τὸν ὑποβοηθεῖ πολὺ εἰς τὸ ὁμολογουμένως δύσκολον ἔργον του νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ὁμοιομόρφους ἀπαιτήσεις τῶσων παιδιῶν, νὰ διευθετήσῃ τὸν δημιουργούμενον ἀνταγωνισμόν μεταξύ των, νὰ προλάβῃ τοὺς—παρὰ τὴν θέλησίν του—ἐνδεχομένους τραυματισμοὺς.

Ποτὲ δὲν θὰ λησμονῇ ὁ παιδαγωγός, ὅτι δὲν κυβερνᾷ ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ θρόνου του, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς στενὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν κόσμον τῶν μαθητῶν του. Δημιουργῶν κατ' εὐθείαν σχέσεις ἀγάπης καὶ συμπαθείας μαζὴ των, σχέσεις προσηνείας καὶ οἰκειότητος, ἐξασκεῖ τεραστίαν ἐπίδρασιν, διὰ τὴν στοργικὴν κυβέρνησιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς τάξεώς του.

7. Ἡ ἀνάπτυξις καὶ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν καὶ παίζει σημαντικὸν ρόλον διὰ τὴν μετέπειτα ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἀπαιτεῖ ἡ ἡλικία αὐτὴ παιδαγωγὸς φωτισμένους, εὐαισθητοὺς, διορατικοὺς, στοργικοὺς, προσηνεῖς, εὐγενεῖς. Πράγματα ἀρκετὰ δύσκολα δηλαδή. Χρειάζεται δι' αὐτὸ μία ἄλλη δύναμις ἀνωτέρα τῶν δυνάμεών του, μία δύναμις ἢ ὁποία θὰ πηγάζῃ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς του, τὸν ἀντιλοῦντα τὴν ἔμπνευσιν, τὸν φωτισμόν καὶ τὴν δύναμιν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ(7).

(7) Εἰς ἐπόμενον ἀρθρον θὰ συνεχισθῇ ἡ ἐξέτασις καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων αὐτῆς τῆς ἡλικίας.